

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.14>**Костянтин Пільков,**

канд. юрид. наук,

суддя Верховного Суду,

старший науковий співробітник відділу

міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ВЛАСТИВОСТІ ДОКАЗІВ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ОЦІНЮВАННЯ

У статті досліджено категорії «належність», «допустимість», «достовірність ваги» та «достатність доказів». Обгрунтовано віднесення належності та допустимості до властивостей доказів, тоді як достовірність та вага доказів є критеріями їх оцінки, а достатність розглядається як критерій оцінки всієї системи доказів певної обставини. Розмежовано віднесення вирішення питань стосовно окремих властивостей доказів та застосування критеріїв їх оцінки до питань права та питань факту. У зв'язку з цим обгрунтовано віднесення до повноважень суду касаційної інстанції як суду права вирішення окремих питань, які стосуються прийняття та оцінки доказів. У статті зосереджено увагу на дослідженні правової природи окремо кожної з властивостей доказів та критеріїв їх оцінки. Особливу увагу приділено проблемі належності матеріалів, які подаються суду або втребуються судом. Автор наголошує на термінологічній нечіткості у використанні поняття «належність» стосовно доказів у судовій практиці, яка призводить до розмивання меж властивостей доказів і критеріїв їх оцінки. У статті запропоновано відновити використання поняття «належність» із визначенням у процесуальному законі змістом або впровадити у теорію судових доказів уже запозичений судовою практикою іншомовний синонім належності релевантність. У статті також обгрунтовано покладення на учасника, який подає або просить суд втребувати доказ, тягар доведення належності доказу, а також доведено існування процесуальної презумпції допустимості належного доказу. Автор обгрунтовує віднесення ваги (доказової сили) та достовірності доказу, а також достатності сукупності доказів, поданих на підтвердження певної обставини, до критеріїв їх оцінки, застосування яких є питанням факту, та подає процес одержання доказів із перевіркою наявності у них властивостей належності та допустимості та подальшої оцінки за критеріями достовірності, ваги та достатності як стадійного, послідовного процесу. Проаналізовано вплив на застосування цих критеріїв нещодавніх змін у господарському процесуальному законі, внаслідок яких запроваджено категорію «вірогідність доказів». У статті також проаналізовано наслідки помилок суду у вирішенні питань про належність та допустимість доказу, їх вплив на ефективність судового розгляду та законність рішення суду.

Ключові слова: належність, допустимість, достовірність, вага доказу, достатність, вірогідність доказів, тягар доведення, стандарт доведення.

Постановка проблеми. Категорії належності, допустимості, достовірності, достатності, ваги, переконливості, взаємного зв'язку доказів у теорії судового доказування та судовій практиці тісно сплетені і невідступно супроводжують діяльність учасників судового процесу з одержання доказів, їх дослідження та оцінки. Майже у кожному рішенні суду окремі з цих понять, а то й усі вони згадуються в описі результатів доказової діяльності учасників та оцінки доказів судом. Попри те, що кожна з наведених вище категорій має доволі чітке значення, тобто вони не є взаємозамінними, а їх вико-

ристання навіть може мати характер стадійного процесу і висновок щодо окремої з цих категорій стосовно певного доказу виключає подальше застосування іншої з наведених категорій, все ж непоодинокими є випадки, коли у процесуальних документах та судових рішеннях ці поняття вживаються з невласливим їм значенням і навіть з декоративною метою, коли очевидно зайве їх використання не несе жодного змістового навантаження, внаслідок чого знецінюється теоретичне і практичне значення цих важливих для процесу доказування понять. Наприклад, в ухвалі від 09 вересня 2019 року зі справи

№ 145/2047/16-ц Велика Палата Верховного Суду відзначила, що «апеляційний суд вважав, що позивач не надав жодних належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів на підтвердження» певних обставин [8]. Розмежувавши властивості і критерії оцінки доказів, можна побачити, наскільки суперечливими видаватимуться такі формулювання у судових рішеннях стосовно доказів, де ці категорії зміщуються або використовуються як взаємозамінні. Так, у наведеному з метою ілюстрації гостроти проблеми прикладі, якщо позивач взагалі не надав жодних матеріалів як доказів на підтвердження певної обставини (X), тоді, можливо, про це варто було прямо вказати, не нагромаджуючи зайвих прикметників. Якщо ж певні докази були надані, тоді ситуація ускладнюється. Про їх неналежність навряд чи можна говорити, адже через недоведеність обставини X суд зробив висновки, які вплинули на вирішення справи, отже, обставина X належала до предмета доказування, а подані докази таким чином були належними. Якщо так, то суд, вказавши далі на відсутність допустимих доказів, мав обґрунтувати свій висновок про недопустимість поданих доказів. У такому разі, оскільки недопустимі докази не приймаються, вже не може йтися про їх подальшу оцінку за критерієм достовірності і ваги, який далі сукупно з іншими доказами дає змогу зробити висновок про достатність. Іншими словам, з погляду теорії судового доказування помилково, а в аспекті судової практики принаймні зайво говорити про ненадання одночасно належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів на підтвердження певної обставини.

Упорядкування практики використання зазначених категорій становить важливу проблему, вирішення якої є цінним у багатьох аспектах. Окреме значення має виокремлення з них тих елементів, які є складниками оцінки доказів, що є особливо важливим для розмежування повноважень судів різних інстанцій, а саме встановлення тих меж, у яких Верховний Суд як суд касаційної інстанції, тобто суд у питаннях права, а не факту, наділений повноваженнями втручатись у діяльність з доказування у судах першої та апеляційної інстанцій, не порушуючи при цьому встановленої процесуальним законом заборони встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії судового доказування проблема характеристик чи умов, яким мають відповідати докази, досліджена у працях Д.О. Бочарова. Дослідження Т.В. Рудої зосереджені на застосуванні категорій належності, допустимості, достовірності доказів у цивільному судочинстві, праці В.В. Бабенко – у господарському. Серед іноземних праць, присвячених природі цих категорій процесуального права, варто відзначити праці Н.М. Тюняєвої та О.В. Гордейчика. Водночас питанням про те, яка правова природа цих категорій, яким чином вони співвідносяться одна з одною та яким чином застосовуються у національних судових процесах, перш за все у господарському та цивільному судочинстві, досі залишається не вирішеним на теоретичному рівні, що також негативно відображається на практиці доказування у судах.

Метою цієї статті є аналіз правової природи категорій «належність», «допустимість», «достовірність» та «достатність доказів» у господарському судочинстві.

Виклад матеріалу дослідження. Традиційно судова практика розглядала категорії належності, допустимості, достовірності, ваги, достатності доказів як певні характеристики доказів, які мають значення в процесі одержання та оцінки доказів, однак без їх чіткого розмежування. Теорія судових доказів відповідала на такий стан справ у практиці відсутністю єдності у підходах до природи цих феноменів, їх відмежування одне від одного та засад застосування.

І. Правова природа характеристик доказів

На думку Д.О. Бочарова, належність, допустимість і достовірність є легальними характеристиками доказу [6, с. 11]. Т.В. Руда називає належність, допустимість, достовірність нормативними критеріями внутрішнього переконання, якими суддя керується для оцінювання доказів [18, с. 50]. В.В. Бабенко згрупує ці категорії як два критерії оцінювання доказів: індивідуальний, тобто передбачений для кожного окремого доказу (належність, допустимість, достовірність), і системний, який застосовується для всієї системи доказів у справі – достатність і взаємний зв'язок [5, с. 15]. Н.М. Тюняєва вважає, що належність, допустимість, достовірність доказів є принципами доказування поряд із безпосередністю дослідження доказів, всесторонністю, об'єктивністю, повнотою дослідження доказів, вільним оцінюванням доказів та обов'язком доказування [21, с. 8]. У судовій практиці також іноді має місце приписування окремим характеристикам доказів значення принципів,

наприклад, принцип належності, згаданий у пункті 47 постанови Верховного Суду від 18.03.2019 зі справи № 905/502/18 [9].

На думку О.В. Гордейчика, більш виправдано говорити про властивості доказів [12, с. 26]. Підтримуючи цей підхід, спробуємо виділити з наведених вище категорій ті, які слід віднести до властивостей доказів, тобто до характеристик, без яких свідчення, документ або інший матеріал (далі узагальнено – матеріал) не може бути прийнятий або вилучений судом як доказ.

Т.В. Руда для більш системного розуміння суті цих категорій звертає увагу на стадійність їх застосування. На її думку, вирішуючи питання про прийняття доказу, суд перевіряє наявність у ньому інформації, яка має значення для справи, – належність доказу і відповідність доказу закону – допустимість. А перш ніж ухвалити рішення, суд перевіряє, чи відповідає конкретний доказ дійсності, тобто впевнюється в тому, чи є доказ достовірним, чи можна із сукупності доказів зробити висновок про існування або відсутність певного юридичного факту, на підтвердження якого вони представлені, тобто чи є ці докази достатніми у своїй сукупності [18, с. 50].

Справді, можна говорити про певне групування характеристик за ознаками їх належності до форми (допустимість) або змісту доказів (належність, вага, достатність, вірогідність), а також про умовну стадійність застосування цих категорій. При цьому стадійність проглядається не тільки в теорії та правозастосовній практиці, а й у конструкції та послідовності викладення норм процесуального права. Видається, що викладена у процесуальних кодексах послідовність оцінки належності, допустимості, достовірності кожного доказу окремо, а також вірогідності у господарському процесі, достатності доказів у їх сукупності не є випадковою.

Взаємний зв'язок складно вважати окремим критерієм, оскільки він не застосовується на тих засадах, як інші критерії. Можна говорити про наслідки неналежності, недопустимості доказу, яким є неприйняття певного матеріалу. Достовірність, вага та достатність є також цілком самостійними категоріями в оцінці. Натомість взаємний зв'язок такого самостійного значення не має. Відсутність у доказу взаємного зв'язку з іншими доказами сама по собі не має якихось конкретних наслідків. Ця характеристика виявляється сукупно з іншими ознаками чи критеріями оцінки. Так, певний матеріал може стати належним у зв'язку з іншим доказом. Взаємний зв'язок може мати значення у питанні достовірності

доказу. Достатність доказів також оцінюється у взаємному зв'язку сукупності доказів, поданих на підтвердження певної обставини.

У теорії доказування стадійність застосування наведених вище категорій дає змогу розмежувати питання, пов'язані з прийняттям (одержанням) доказів, та питання, пов'язані з їх оцінюванням. У зв'язку з цим виправдано говорити про належність та допустимість як про властивості доказів, а про достовірність та вагу – як про критерії їх оцінювання. Належність та допустимість є саме властивостями, а не принципами, оскільки вони пригаманні кожному доказу окремо і без їх наявності відповідний матеріал не має бути прийнятий як доказ [16, с. 135]. Свого часу автор обгрунтував загальний підхід у теорії доказування до належності та допустимості як до властивостей доказів, а до достовірності та ваги – як до критеріїв їх оцінки [2, с. 148]. Такий підхід видається виправданим і у національних судових процесах.

II. Властивості доказів

Належність

Енциклопедичне визначення поняття «належність» (англ. *relevance*) доказу зводиться до спроможності фактичних даних містити інформацію щодо обставин, які входять до предмета доказування, служити аргументами (посилками) в процесі встановлення об'єктивної істини. На думку авторів цього визначення, вирішення питання про належність доказів потребує з'ясування двох моментів: чи входять факти, для встановлення яких вилучаються і досліджуються відповідні фактичні дані, до предмета доказування (основні, проміжні чи допоміжні факти); чи спроможні фактичні дані, що є змістом доказових матеріалів, з урахуванням їх інформаційного значення, встановлювати відповідні обставини предмета доказування [22, с. 37]. Хоча у поданому вище визначенні з посиланням на встановлення об'єктивної істини погодитись складно, оскільки вона є об'єктивно недосяжною, а категорія об'єктивної істини як мети доказування протистоїть доктрині стандарту доказування і принципу змагальності судового процесу, виправдано звернути увагу на ту частину визначення належності, яка вказує на спроможність фактичних даних містити інформацію щодо обставин, які входять до предмета доказування.

Близькими до академічного є легальні визначення належності, подані у процесуальних кодексах: належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять в предмет доказування (частина перша статті 76 Господарського процесуального

кодексу України (далі – ГПК України)), належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування (частина перша статті 77 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), частина перша статті 73 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України)).

У кримінальному процесі правило про належність доказу сформульовано найбільш детально. Відповідно до частини першої статті 85 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Визначення, подане у КПК України, містить цінні уточнення, стосовно належності доказів достовірності чи недостовірності, можливості чи неможливості використання інших доказів. Це уточнення цінне тим, що поширює категорію належності також на докази, які стосуються процесуальних відносин. Справа в тому, що, на думку багатьох дослідників, зокрема М.К. Треушнікова, традиційною у теорії судового доказування є точка зору, за якою предметом доказування є тільки юридичні факти підстав позову і заперечень проти нього, на які вказує норма матеріального права, що підлягає застосуванню. Він виділяє два джерела формування предмета доказування в контексті цивільної справи позовного провадження: підстава позову та заперечення проти позову; гіпотеза та диспозиція норми або низки норм матеріального права, які підлягають застосуванню [20, с. 11–12]. Як бачимо, якщо обмежити предмет доказування сферою матеріально-правових відносин, а належність – зв'язком з предметом доказування, то докази, які стосуються процесуальних відносин, наприклад доказ того, що інший доказ у справі є недостовірний або одержаний за обставин, які роблять його недопустимим, випадають за межі належності. З цієї причини виправданним видається погодитись з А.А. Власовим, який вважає, що предмет доказування в контексті цивільного процесу являє собою сукупність юридичних фактів (матеріально-правового та процесуального характеру), які підлягають встановленню суб'єктами доказування в інтересах правильного вирішення справ [14, с. 83].

При цьому хоча вираз «докази, на підставі яких можна встановити обставини» у визначенні належності за ГПК України може бути

помилково інтерпретований як такий, що стосується як правової можливості (допустимість у вузькому значенні), так і можливості в аспекті логіки (належність), правильним є його тлумачення, яке охоплює тільки логічну здатність містити інформацію, яка стосується предмета доказування.

Отже, у найбільш загальному розумінні належність доказу – це логічний зв'язок з обставинами, які становлять предмет доказування, до якого можуть належати факти матеріально-правового та процесуального характеру.

У правових системах як загальної, так і цивільної права належність не є питанням суто юридичним, натомість стосується більшою мірою засад логічного мислення. Зв'язок з правом чіткіше проглядається у континентально-правовій традиції: норми матеріального права, які підлягають застосуванню, визначають взаємозв'язок між доказом та обставиною, яка має значення для вирішення справи.

Належність доказу не презюмується, а тягар доведення належності несе учасник, який подає суду відповідний доказ чи просить суд його витребувати. У цивільному та адміністративному судочинстві процесуальним законом прямо передбачено, що сторони мають право обґрунтувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень (частина третя статті 77 ЦПК України, частина третя статті 73 КАС України). У кримінальному процесі обов'язок доказування належності та допустимості доказів покладається на сторону, що їх подає (частина друга статті 92 КПК України). З огляду на подвійну природу тягаря (обов'язку) доказування, яка полягає у праві сторони на засадах змагальності доводити підставність своїх тверджень, однак несе негативні наслідки невиконання цього тягаря, можна стверджувати, що підходи до питання належності подібні у всіх процесуальних галузях. У господарському процесі такий підхід до тягаря доведення належності випрацьовано практикою.

Верховний Суд уже звертав увагу на те, що необхідність доводити обставини, на які учасник справи посилається як на підставу своїх вимог і заперечень у господарському процесі, є складником обов'язку сприяти всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, що передбачає, зокрема, подання належних доказів, тобто таких, що підтверджують обставини, які входять у предмет доказування у справі, з відповідним посиланням на те, які обставини цей доказ підтверджує (пункт 8.25 постанови від 05.11.2019 зі справи № 915/641/18, постанови від 05.02.2019 зі справи № 914/1131/18,

від 26.02.2019 зі справи № 914/385/18, від 10.04.2019 зі справи № 904/6455/17). Матеріали подаються з обґрунтуванням належності, тобто таким чином, щоб суд міг встановити, яка саме інформація має доказове значення, тобто на підтвердження яких саме обставин подано доказ і яким чином ці обставини стосуються предмета доказування. Саме в цьому контексті у суду в такому разі виникає обов'язок дослідити доказ і саме невиконання обов'язку в такому обсязі може стати підставою для скасування судового рішення касаційним судом з направленням справи на новий розгляд з мотивів недослідження зібраних у справі доказів (статті 310 ГПК України). Якщо ж сторона просто надала суду якісь матеріали без обґрунтування їх належності, не посилалась на те, джерелом якої доказової інформації вони є, суд не має *ex officio* обов'язку дослідити цей матеріал на предмет виявлення будь-якої інформації, яка може стосуватись справи.

Водночас подання стороною матеріалу для доведення певних, визначених нею обставин, не встановлює «монополії» цієї сторони на використання цього матеріалу винятково як джерела доказової інформації, про яку заявила ця сторона. Інша сторона має право вказувати на цей же матеріал як на джерело іншої доказової інформації, що також матиме наслідком виникнення у суду обов'язку оцінити доказ у цьому аспекті. Процесуальний закон передбачливо вказує на недослідження саме зібраних у справі доказів, а не поданих стороною доказів як на підставу для скасування рішення.

Суд також має право, однак не обов'язок, з дотриманням принципу змагальності самостійно одержувати доказову інформацію з поданих учасниками доказів, навіть якщо сторони на доказове значення цієї інформації не посилаються. Це право без загрози дотриманню принципу змагальності може бути реалізоване судом, наприклад, у випадках одержання інформації, яка дає змогу зробити висновки стосовно достовірності чи недостовірності іншого доказу.

Водночас, попри те, що процесуальний закон містить правило про те, що суд не має брати до розгляду неналежні матеріали, тобто такі, які не стосуються предмета доказування (частина перша статті 76 ГПК України, частина четверта статті 77 ЦПК України, частина четверта статті 73 КАС України), суди не часто повертають без розгляду матеріали з цих підстав, жертвуючи ефективністю судового розгляду на користь усунення ризику оскарження судового рішення з мотивів недослідження доказів.

Хоча належність є не суто правовою, а логічною конструкцією, саме питання

належності в частині визначення, чи належить обставина, на підтвердження якої подано чи витребується доказ, є питанням права, адже в кінцевому підсумку предмет доказування визначається нормою права, яка підлягає застосуванню. Тобто про те, чи належали певні обставини до таких, щодо існування яких суду належало зробити висновок, можна зробити остаточно висновок з норм права, які суд застосовує, вирішуючи спір. Опосередкованим підтвердженням цього висновку є те, що у національних процесуальних кодексах закріплено право суду касаційної інстанції як суду права скасовувати судові рішення і направляти справу на новий розгляд, якщо суди попередніх інстанцій не дослідили зібрані у справі докази або якщо суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів або інше клопотання учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи (частина третя статті 310 ГПК України). Суд касаційної інстанції як суд у питаннях права сам не робить висновки про факти, тобто не встановлює їх, однак у питанні права робить висновок про те, що певний факт з огляду на застосовані норми права (а) справді належав до предмета доказування, тому (б) матеріал, на який сторона посилається як на належний доказ, мав бути прийнятий до розгляду та оцінений судом.

При цьому, деталізуючи підхід про тягар доведення належності доказу, новітня судова практика має можливість рухатись у напрямі визнання необґрунтованими самих лише посилення скажника у касаційних скаргах на порушення судами положень статті 86 ГПК України, яка містить загальні норми про оцінку доказів, без обґрунтування (1) того, які саме зібрані у справі докази не були досліджені, або (2) того, що суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів, або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, оскільки саме ці порушення можуть бути підставою для скасування судового рішення судом касаційної інстанції відповідно до частини третьої статті 310 ГПК України. При цьому, стверджуючи про недослідження зібраних у справі доказів, скажник має вказати на конкретні докази, а також на те, що під час розгляду справи судами вказував на ці докази як на джерело доказової інформації стосовно тих важливих для справи обставин, про які він стверджував, або у своїх заявах стверджував про такі обставини, на підтвердження яких було надано ці докази.

Без такого належного обґрунтування суд касаційної інстанції відхиляє посилання скажника на порушення судами статті 86 ГПК України, як і похідні від нього твердження про порушення вимог статті 236 ГПК України стосовно обґрунтованості судового рішення (пункт 7.15 постанови Верховного Суду від 28.01.2020 зі справи № 925/587/19 [10]).

Отже, у суду немає *ex officio* обов'язку самостійно одержати з поданих йому матеріалів усю необхідну доказову інформацію, яка стосується справи. Покладення на суд такого обов'язку наділяло б суд невластивою йому слідчою функцією і порушувало б засади змагальності. Тому про належність матеріалу як доказу певних обставин, на які посилається учасник, має заявляти цей учасник. У суду натомість є обов'язок оцінити матеріал принаймні як доказ тих обставин, на підтвердження яких учасник послався на цей матеріал.

Оскільки, як бачимо, питання про належність містить у собі питання про те, чи стосуються певні фактичні дані обставин, які становлять предмет доказування, часто воно може бути вирішено без дослідження доказу. Висновок суду про те, що певний матеріал не є належним доказом, може ґрунтуватись на оцінці тверджень учасника процесу про обставини, які, на його думку, здатен підтвердити матеріал, що подається до суду або який учасник просить суд витребувати. Одержання цього матеріалу і долучення його до матеріалів справи необхідним не є і навіть шкодить ефективності процесу, збільшуючи обсяг справи та створюючи надальні підстави для помилкового посилання на недослідження доказів, якщо цей або інший учасник, оскаржуючи судові рішення, надальні заявить про цей матеріал як про джерело іншої, можливо важливої для справи доказової інформації, на яку він однак не посилався під час розгляду справи. Добросовісна реалізація учасником справи своїх процесуальних прав з одержання, подання і дослідження доказів вимагає, щоб учасник обґрунтував не тільки належність будь-якого матеріалу, який він просить суд витребувати, як того вимагає норма частини другої статті 81 ГПК України, а й подання матеріалу до суду супроводжувалось відповідною заявою, у якій обґрунтовується належність. У такому разі суд, розглядаючи цю заяву, може вирішити питання про належність і повернути без розгляду очевидно неналежний матеріал, залишивши у справі заяву як процесуальний доказ обґрунтованості свого висновку.

Належність – релевантність

Приділивши увагу проблемі правової природи належності доказу як його властивості і встановивши процесуальні можливості, які правильне застосування цієї категорії надає суду для ефективного вирішення справ, варто також відзначити як окрему проблему термінологічної точності у використанні поняття «належний» стосовно доказів. Попри те, що проблема ця має у собі стільки ж лінгвістичного, скільки юридичного, її вирішення сприяло б як підвищенню якості судових рішень загалом, так і зменшувало б ризик того, що лінгвістична неточність створить проблеми у вирішенні конкретних справ.

Підґрунтя для термінологічної неточності створює те, що прикметник «належний» використовується у процесуальних кодексах переважно у двох значеннях:

1) той, що відповідає певним вимогам (англ. *proper, respective*, рос. *надлежащий*) (належний відповідач, належний стан зали судового засідання, належним чином засвідчена копія, належний виклик або повідомлення, належна підготовка справи для розгляду, належна якість зображення та звуку, належний порядок);

2) той, що стосується справи (англ. *relevant*, рос. *относимый*): (належний доказ).

ЦПК України та КАС України також окремо згадують про права, належні учасникам судового процесу (частина четверта статті 3 ЦПК України та КАС України) та належні до сплати судові витрати (частина третя статті 136 ЦПК України). У КПК України також ідеться про належне майно (частина одинадцята статті 100). Тобто присутнє і дещо відмінне від двох раніше згаданих трете значення.

Загалом же у КПК України також ідеться про такі поняття, як «належна правова процедура» (стаття 2), «належна правова оцінка обставин» (частина друга статті 9 КПК), «належна кваліфікація захисника» (пункт 4 частини третьої статті 47), «належне підтвердження» (частина перша статті 136), «належна поведінка» (частина третя статті 182), «належне виконання запиту» (частина третя статті 554), тобто про належність як про відповідність певним вимогам.

Через це у судових рішеннях досить часто трапляється посилання на належність доказу як на якусь сукупність ознак, притаманних доказу, який задовольняє всі вимоги, які можуть ставитись до нього. Особливо чітко це видно із конструкцій на кшталт «позивач не надав належних доказів на підтвердження обставини Х». Тут очевидно, що слово

«належний» вжито у цьому широкому значенні, а позивач або не надав взагалі доказів на підтвердження обставини Х (адже будь-який доказ був би належним з огляду на те, що суд сам указав на необхідність доведення цієї обставини), або ж не надав достатніх доказів.

Проте стосовно доказів прикметник «належний» у процесуальних кодексах використовується тільки в одному, другому зі згаданих вище, значенні, яке відповідає англійському *“relevant”* та російському *«относимый»*, крім одного випадку у пункті 1 частини першої статті 244 КПК України, де йдеться про повний та належний висновок експерта. Тобто йдеться про належність як синонім правильності, що також підтверджується тим, що далі у цьому пункті йдеться також про неповний та неправильний висновок.

Попри те, що процесуальний закон, як з'ясовано вище, доволі чіткий у значеннях, яке він надає терміну «належний», судова практика не схильна до впровадження цієї чіткості. Натомість вона випрацювала альтернативу термінологічній чистоті для поняття «належний» – у судових рішеннях набуло поширення використання терміна «релевантний». В ухвалах та постановках Верховного Суду з перших днів його роботи слово «релевантний» застосовується у значенні «той, що стосується справи», тобто у тому значенні, яке первинно було закладено у всі процесуальні кодекси для терміна «належний», якщо йдеться про докази. Чи не зайвим буде додати, що «релевантний» є іншомовним запозиченням, відповідником якому є «належний» (англ. *relevant*). У лексиконі Верховного Суду України термін «релевантний» відсутній, принаймні в Єдиному державному реєстрі судових рішень не знаходимо судових рішень цього органу із використанням поняття «релевантний». Натомість у слововжиток Верховного Суду термін «релевантний» потрапив поки що переважно у словосполученнях «релевантні джерела права» та «релевантна практика», якими суд касаційної інстанції позначає ті джерела права і судову практику, які стосуються певної справи. Напевне, через уже згадану двозначність терміна «належність» він не міг бути використаний замість релевантності.

У зв'язку з описаними вище тенденціями виходом із ситуації термінологічної нечіткості у вживанні поняття «належний» стосовно доказів є або повернення йому у практиці того значення, яке воно має у процесуальному законі, або визнання того, що поняття «належний доказ» поступово

втрачає значення «доказу, що стосується справи», і набуває значення «доказу, який сукупно задовольняє чітко не окреслені вимоги». В останньому випадку для усунення плутанини на заміну «належному» з судової практики у процесуальний закон та теорію доказування може увійти поняття «релевантний доказ». Автор дотримується думки, що повернення терміну «належний» стосовно доказу його первинно закладеного у закон змісту є більш правильним виходом, а на заміну частому вживанню цього терміна для позначення відповідності якимось не окресленим критеріям має прийти повноцінний аналіз певного матеріалу на предмет наявності у ньому властивостей доказу та із застосуванням критеріїв оцінки доказів, про які йдеться у цій статті.

Допустимість

Вирішення питання про належність, вагу доказів та їх достатність у теорії доказування підпорядковується законам логіки і не врегульоване формальними правилами, оскільки ці питання стосуються змісту доказів, фактичних даних [3, с. 394]. Допустимість (англ. *admissibility*), натомість, не пов'язується з фактичними даними, а стосується тільки процесуальної форми доказів, тобто засобів доказування [20, с. 78].

Допустимість проявляється у двох аспектах: негативний, коли право визнає недопустимими окремі докази, наприклад такі, що одержані з порушенням закону; позитивний, коли певні обставини можуть бути підтвержені тільки певними засобами доказування.

Традиційно у позитивному аспекті допустимість тлумачиться як правило, згідно з яким обставини справи, що відповідно до законодавства мають бути підтвержені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (пункт 46 постанови Верховного Суду від 18.03.2019 зі справи № 905/502/18 [9]).

У теорії доказування у господарському процесі Т.В. Степанова визначає зміст допустимості доказів як вимоги встановлення спеціальними правилами певних засобів доказування, без обов'язкового використання в процесі яких неможливо повною мірою довести обставини справи, на які посилається учасник процесу [19, с. 3]. Тобто йдеться про допустимість як позитивне обмеження, коли допустимим є те, що передбачене законом.

Слід визнати існування презумпції допустимості належних доказів. Ця презумпція у цивільному та господарському процесі має процесуальний характер і стосується переважно негативного аспекту допустимості, про яку було згадано вище, тобто презюмується відсутність обставин, які можуть бути

кваліфіковані як порушення закону у разі одержання доказу. Її застосування можна вивести як із загальної презумпції правомірності дій особи, так і з окремих норм процесуального закону. Так, наприклад, у клопотанні про витребування судом доказів частина друга статті 81 ГПК України зобов'язує вказати обставини, які може підтвердити доказ, або аргументи, які він може спростувати, однак немає вимоги обґрунтувати допустимість цього доказу. Тобто на заявнику лежить тягар доведення належності доказу, а його допустимість презюмується.

Спеціальні правила щодо допустимості доказів, хоча й мають процесуальну природу, встановлені, як правило, актами матеріального права, а також іншими нормами, які мають найбільш тісний зв'язок з відповідним доказом. Справді, в актах матеріального права досить часто трапляються норми, що забороняють використання певного засобу доказування для встановлення певних обставин. Так, відповідно до частини 1 статті 218 Цивільного кодексу України у разі недоержання письмової форми правочину, яка встановлена законом, не допускається як доказ свідчення свідка для доведення факту укладення правочину. Відповідно до статті 204 Кодексу торговельного мореплавства України наявність і зміст договору фрахтування судна на певний час можуть бути доведені тільки письмовими доказами. Висновок про недопустимість доказу з цих підстав не потребує встановлення окремих від доказу обставин (як це має місце стосовно окремих від самого доказу обставин його одержання з порушення закону), тому суд має дійти такого висновку *ex officio*, керуючись принципом "*jura novit curia*" («суд знає право»), який втілює неспростовну презумпцію знання національним судом національного права. Тобто в цьому разі презумпція допустимості не діє.

Спірним є питання про те, чи можливе досягнення обов'язкової для суду згоди сторін щодо допустимості доказів, які закон визнає недопустимими, або недопустимості доказів, які за законом такими не є, наприклад шляхом визначення у договорі висновку торговельно-промислової палати як єдиного допустимого доказу ціни певного майна, навіть якщо така згода сторін не суперечить публічному порядку або імперативним нормам права, що цілком можливо в арбітражі [16, с. 145]. Адже, наприклад, встановлені у праві України обмеження на використання свідчення свідків для підтвердження укладення правочину за своєю суттю є визнанням на рівні закону ставленням до свідчень як до недостовірного джерела інформації про укладення правочину на певних умовах.

Аналогічний підхід до встановленого у деяких процесуальних законах правила про безпосередність сприйняття свідком інформації, яка стане предметом свідчення, тобто недопустимість прийняття свідчень з чужих слів – вони розцінюються наперед як недостовірні.

Вирішення питання про допустимість доказу справляє, очевидно, найбільш відчутний вплив на законність судового рішення. Якщо безпідставна відмова залучити до справи належний та допустимий доказ створює ризик скасування рішення, то помилкове залучення неналежного матеріалу матиме наслідком тільки процесуальні втрати ефективності. Однак прийняття і врахування під час ухвалення рішення доказу, який не має бути прийнятий як недопустимий, створює підстави для скасування рішення. Ціною помилкового прийняття неналежного матеріалу є зниження ефективності судового розгляду, можливим наслідком прийняття недопустимого доказу є загроза справедливості розгляду.

Питання допустимості доказу є питанням права. Водночас встановлення обставин, з якими закон може в окремих випадках пов'язувати як наслідок недопустимість доказу, є питанням факту. З огляду на це обґрунтованим є існування у суду касаційної інстанції повноваження скасовувати судові рішення, прийняті на підставі недопустимих доказів, якщо такі обставини встановлено, оскільки це є помилкою у питанні права.

Належність (як змістова характеристика) та допустимість (як характеристика форми) є саме властивостями, а не принципами, оскільки вони притаманні кожному доказу окремо і без їх наявності відповідний матеріал не має бути прийнятий як доказ. Разом із тим належний доказ не може бути прийнятий, якщо він є недопустимим. Однак допустимість доказу не гарантує йому доказову силу, тобто певну вагу [4, с. 214]. Вирішенню питання про допустимість завжди передують з'ясування належності матеріалу, адже немає потреби з'ясовувати правову можливість використання певного матеріалу як доказу, якщо цей матеріал не стосується справи. Таким чином, кожна з властивостей є необхідною для того, аби певний матеріал був прийнятий (отриманий, витребуваний) як доказ. Водночас жодна з них не підмінює собою критерії оцінювання, якими є достовірність та вага (доказова сила), а для сукупності доказів – достатність.

III. Критерії оцінки доказів

Якщо властивості доказів є більш-менш чіткими, то методи оцінювання ваги доказів та визначення достатнього рівня доведення є суб'єктивними та неконкретними [1, с. 290]. Деякі науковці все ж виділяють

певні критерії, за якими докази можуть бути оцінені. Так, В.В. Бабенко виділяє два критерії: індивідуальний, тобто передбачений для кожного окремого доказу (належність, допустимість, достовірність), і системний, який застосовується для всієї системи доказів у справі – достатність і взаємний зв'язок. Що стосується оцінювання доказів з точки зору їх достатності та взаємного зв'язку, то вона, на думку дослідника, складається із встановлення протиріччя між доказами, усунення сумнівів в істинності висновку, який випливає зі всієї сукупності доказової інформації, яка надходить [5, с. 15]. Виділення таких критеріїв є спірним. Належність та допустимість, як ми зазначали раніше, є властивостями доказів, наявність яких є необхідною умовою для їх прийняття. Достовірність можна розглядати як критерій оцінювання доказу, однак вона не завжди визначається індивідуально (в значенні без зв'язку з іншими доказами), оскільки висновки про недостовірність доказу може бути зроблений у тому числі через його протиріччя з іншими доказами та відомими обставинами справи. Спірним також є виділення взаємного зв'язку як критерію оцінювання.

Зважаючи на те, що докази мають оцінюватися у їх сукупності, вважаємо за можливе виділення саме достовірності та ваги (казової сили) як критеріїв оцінювання доказу, а також достатності як критерію оцінювання системи доказів, або загалом виконання обов'язку з доказування, або, іншими словами, критерієм досягнення стандарту доказування.

Достовірність

Як зазначає Т.В. Руда, основою оцінювання доказів є встановлення їх достовірності. Водночас, на її думку, достовірність доказу залежить від вимог, встановлених законом. Аналізуючи процесуальне законодавство, вона виділяє такі критерії достовірності: достовірний доказ має бути одержаний з достовірного джерела інформації; співставлення з іншими доказами у справі [17, с. 73–74].

Навряд чи можна говорити про залежність достовірності (англ. *credibility, reliability, authenticity* – стосовно документів) від вимог, встановлених законом. Встановлення достовірності є питанням факту, логіки (коли йдеться про виявлення протиріч), а в окремих випадках вона є технічним питанням, натомість залежність від правових норм майже не простежується. Стосовно ж виділення умов визнання доказу достовірним, то доцільніше вести мову про відсутність протиріч у самому доказі та протиріч з іншими доказами, а також з іншими обста-

винами справи, адже, окрім співставлення з іншими доказами, відбувається також співставлення з іншими обставинами, які не обов'язково підкріплені певними доказами, наприклад, загальновідомі обставини. Отже, питання про достовірність є, як правило, питанням факту, його вирішення не залежить від вимог, встановлених законом.

Достовірність можна розглядати в аспектах внутрішньої (відсутність суперечностей в самому доказі, наприклад протиріччя у відповідях свідка) та зовнішньої (суперечності з іншими доказами та встановленими у справі обставинами) [16, с. 155–156].

Недостовірний доказ, наприклад документ з ознаками підробки, не має бути виключений зі складу доказів і не може бути за заявою сторони відкликаний, адже він сам залишається доказом висновку суду про його недостовірність. Відповідно, достовірність не є умовою прийняття доказу за загальним правилом, оскільки достовірність доказу визначається в процесі оцінювання доказів у їх сукупності. Суд не зобов'язаний, а з практичної точки зору і не мусить вирішувати окремо питання про виключення зі складу доказів матеріалу, щодо якого одна зі сторін заявляє про недостовірність.

Достовірність віднесена до критеріїв оцінювання з тих підстав, що висновок про достовірність певного доказу може бути з упевненістю зроблений за результатами оцінювання всіх доказів у сукупності, хоча очевидно недостовірний матеріал може бути не прийнятий як доказ, а тому можна було б віднести характеристику достовірності до переліку властивостей. Однак такий висновок про очевидну недостовірність на стадії прийняття доказу є скоріше винятком, який до того ж супроводжується необхідністю прийняти недостовірний матеріал, який і слугуватиме доказом власної недостовірності. Без прийняття такого доказу суд, як правило, не матиме підтвердження для власного висновку про недостовірність. Натомість для підтвердження висновку про неналежність або недопустимість матеріалу як доказу прийняття його не потрібне і навіть небажане.

Як уже було відзначено, питання достовірності є питанням факту. У тих випадках, коли питання достовірності стає питанням права, зазнає впливу правової норми, воно трансформується у питання допустимості. Так, наприклад, з норми другого абзацу частини шостої статті 91 ГПК України про те, що якщо у разі подання учасником справи копії письмового доказу і витребування судом оригіналу цього письмового доказу оригінал не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії оригіналу,

такий доказ не береться судом до уваги, видно, що йдеться про питання достовірності, яке, зазнавши правового регулювання, трансформувалося у питання допустимості. Адже підґрунтям для виключення копії письмового доказу у цьому разі є сумнів у достовірності, який за спеціально встановленим правилом у цьому разі вирішується на користь визнання копії недопустимим доказом.

Вага доказу (доказова сила)

Вага доказу, або ж доказова сила тільки видається такою, що не визначена у процесуальному законі як критерій оцінки. Правило про те, що жоден доказ не має наперед встановленої сили (частина друга статті 86 ГПК України, частина друга статті 89 ЦПК України, частина друга статті 90 КАС України, частина друга статті 94 КПК України) нормативно закріплює доказову силу (вагу) доказу як критерій оцінки.

Термін вага доказів (англ. *weight of evidence*), як його розуміють деякі дослідники, використовується для характеристики оцінювання доказів і означає, що докази, представлені в ході доказування однією стороною у справі, є переконливішими за докази, представлені іншою стороною [18, с. 49]. На нашу думку, про переконливість доказів варто говорити безвідносно до доказів опонента. Це тим більше правильно з огляду на те, що й впроваджена у практику судочинства категорія стандарту доказування стосується вірогідності існування обставин, про які стверджує сторона, порівняно з протилежним, а не з версією опонента, якої до того ж може і не бути. Більш конкретним і таким, що може бути застосовано в цивільному та господарському процесах, видається визначення, відповідно до якого вага доказу – це критерій здатності доказу підтримати правильний за законами логіки умовивід щодо існування певної обставини з певною вірогідністю.

Якщо належність доказу як його властивість вказує на існування логічного зв'язку з обставинами, які належать до предмета доказування, то вага доказу вказує на значення цього зв'язку.

Достатність доказів

Якщо критерій ваги умовно можна віднести до критеріїв оцінювання кожного окремого доказу, то критерій достатності (англ. *sufficiency*) застосовується до всієї сукупності доказів певної обставини. Саме його досягнення є вирішальним для того, аби вважати певну обставину доведеною, а застосування – фінальним етапом оцінки доказів, адже можна говорити лише про достатність належних, допустимих і достовірних доказів.

С.В. Васильєв вважає, що достатність доказів означає, що вони дають змогу дійти висновку про існування факту, на підтвердження якого вони були зібрані [7, с. 150].

Таким чином, достатність доказів є критерієм оцінювання системи доказів на підтвердження певної обставини, рівень якого встановлюється залежно від застосованого судом стандарту доказування і який застосовується до належних та допустимих доказів, які в процесі оцінювання визнані достовірними.

Критерій достатності, таким чином, тісно переплітається з поняттями стандарту доказування та тягаря доказування. Власне, надання достатніх доказів свідчить про виконання тягаря доказування і досягнення стандарту доказування.

Як ми вже зазначали раніше, висновок про належність доказу, як правило, можна зробити, не досліджуючи сам доказ, без контакту з ним. Те ж стосується і допустимості. Цим також цементується відмежування належності та допустимості як властивостей доказу від достовірності та ваги як критеріїв їх оцінки, а також достатності як критерію оцінки всієї системи доказів на підтвердження певної обставини. Суд без шкоди для дотримання принципу змагальності майже ніколи не може повідомити в ході судового розгляду про недостатність доказів для встановлення тієї чи іншої спірної обставини матеріальних правовідносин сторін. Для вирішення справи доказів досить завжди, натомість про достатність доказів для підтвердження певної обставини має піклуватись сторона, на яку покладено тягар доказування цієї обставини.

Внутрішнє переконання та вірогідність доказів

Попри те, що процесуальні кодекси закріплюють правило, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, варто одразу застерегти, що внутрішнє переконання не є критерієм оцінювання доказів. Інакше оцінювання доказів суб'єктивізується абсолютно і виділення інших критеріїв, які дають змогу хоч якоюсь мірою зробити цей когнітивний процес придатним для логічного аналізу, втрачає сенс. Внутрішнє переконання є станом, якого суддя має досягнути внаслідок оцінювання доказів за певними критеріями і який відповідає виконанню певного стандарту доказування.

Як справедливо зазначає С.А. Леонт'єв, не внутрішнє переконання визначає силу доказів, а докази впливають на переконання суду. У процесі обґрунтування формується внутрішнє переконання як суб'єктивне відчуття впевненості у доведеності або недоведеності

факту. Саме це відчуття і становить зміст внутрішнього переконання [13, с. 25]. Д.О. Бочаров також вказує на те, що внутрішнє переконання виникає у правозастосувача внаслідок оцінювання ним доказів [6, с. 9].

Схожим чином і нещодавно внесене до ГПК України правило про вірогідність доказів (стаття 79), яке замінило правило про достатність доказів, дещо вводить в оману стосовно свого місця серед критеріїв оцінки доказів. Варто зауважити, що у цивільному процесі правило про достатність доказів (стаття 80 ЦПК України) збереглося. Навряд чи можна погодитись з тим, що підходи до доказування у цивільному та господарському процесі, принаймні стосовно властивостей та критеріїв оцінки доказів, принципово різняться, щоб визнати, що докази у них оцінюються за різними критеріями. Вірогідність, позаяк про неї йдеться у новій редакції статті 79 ГПК України, все ще подібна до достатності, хоча видно, що правило про неї покликане впровадити на законодавчому рівні зниження стандарту доказування у господарському процесі до рівня стандарту балансу вірогідностей, який, справді, з огляду на принцип змагальності є найбільш притаманний доказуванню у господарському та цивільному процесі [15, с. 54]. Напевне, в цьому головне позитивне значення цих змін. Саме ж правило про вірогідність доказів сформульовано суперечливо. Раніше ми вже вказували на те, що про переконливість доказів варто говорити безвідносно до доказів опонента, яких може й не бути. При цьому якщо опонент не є стороною, яка несе тягар доведення певної обставини, то відсутність доказів з його боку не має автоматичним наслідком програшну ситуацію для нього. Також на противагу доказам опонент може обґрунтовувати свою позицію встановленими у праві презумпціями, загальновідомими фактами, посилаючись на інші правила про звільнення від доказування, що буквально не є доказами. Вірогідність як категорія стандарту доказування існує в межах цієї доктрини і протистоїть доктрині встановлення об'єктивної істини, адже не докази є вірогідними, як про це вказано у статті 79 ГПК України, а з деякою вірогідністю можна вважати встановленими як істинні певні обставини, тому вірогідність не варто розглядати як заміник достатності. Іншими словами, достатніми були і залишаються докази, які дають змогу вважати висновок про існування певної обставини істинним з певною вірогідністю, яка задовольняє встановлений для доведення цієї обставини стандарт доведення.

IV. Узагальнюючий приклад

Подані вище результати теоретичного дослідження категорій, які застосовуються для вирішення питання про прийняття доказів та їх оцінки, доцільно тепер спробувати застосувати послідовно на спрощеному прикладі.

У справі за позовом про визнання недійсним правочину як такого, що укладений представником позивача з перевищенням повноважень, позивач стверджує, що відповідачу було відомо про обмеження повноважень представника, а відповідач це заперечує. Стаття 92 Цивільного кодексу України «Цивільна дієздатність юридичної особи», яка серед іншого встановлює також правило про відсутність юридичної сили обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи у відносинах із третіми особами, для свого застосування потребує також з'ясування питання про обізнаність третьої особи про обмеження повноважень представника. Отже, питання про те, чи було відомо відповідачу на момент укладення правочину про обмеження повноважень, належить до предмета доказування. Тому будь-який матеріал, який здатен на скільки-небудь підвищити імовірність висновку про цю обставину (її існування чи відсутність), є належним доказом.

Застосуємо тепер викладені вище категорії до уявних доказів у цій справі.

Позивач подає як доказ обізнаності відповідача про обмеження повноважень копію листа, у якому зазначено, що до нього додано рішення загальних зборів компанії-позивача про обмеження повноважень.

Чи є цей лист належним доказом? У контексті обґрунтування тверджень позивача про існування підстав позову ні, якщо, наприклад, лист датовано тижнем пізніше, за день підписання правочину, і при цьому позивач не стверджує про помилкове датування. Та обставина, що позивач повідомив контрагенту про обмеження повноважень свого представника після укладення правочину не має значення, тому відповідний доказ є неналежним. Водночас належність може обґрунтувати відповідач, якщо пошлеться на цей доказ, наприклад як на непряме підтвердження того, що вперше про обмеження повноважень позивач заявив тільки після укладення правочину і це видно з характеру листа.

Якщо все ж лист, наприклад датовано тижнем, що передувало дню укладення правочину, він є цілком належним доказом, адже обставина, на підтвердження якої його подано, належить до предмета доказування.

Чи є цей доказ допустимим? Загальних заборон використовувати такий засіб

доказування на підтвердження зазначеної обставини немає, закон також не вказує на те, що такі обставини можуть бути підтверджені тільки певними засобами доказування, тому позитивного обмеження допустимості немає. Якщо ж, наприклад цей лист було вилучено із застосуванням насилля у адвоката відповідача, може постати питання про недопустимість цього доказу як одержаного з порушенням закону (негативний аспект допустимості).

Чи є цей доказ достовірним? Якщо не встановлено внутрішньої суперечливості у самому документі, а також суперечливості документа з іншими доказами та встановленими обставинами, підстав сумніватись у достовірності доказу у нашому прикладі немає.

Яку вагу має цей доказ і чи є він достатнім? Достатність застосовується до всієї сукупності доказів певної обставини у їх (доказів) взаємозв'язку. Суд цілком може не визнати цей доказ достатнім, оскільки він не підтверджує одержання цього листа відповідачем. Натомість у сукупності з повідомленням про вручення рекомендованої кореспонденції відповідачу разом з описом вкладення, у якому, наприклад, вказано «лист про обмеження повноважень стосовно осіб, які беруть участь у переговорах», доказів може виявитись досить. Цілком можливо, що саме лише повідомлення про вручення з описом вкладення буде визнано достатніми доказами повідомлення про обмеження повноважень. Кожен з цих доказів має певну вагу у загальній сукупності доказів певної обставини, здатен впливати на вагу інших, а в сукупності впливає на загальну вагу доказів і визначає їх достатність.

Висновки

У межах діяльності суду та учасників справи з одержання, дослідження та оцінки доказів виправдано виділяти властивості доказів, за наявності яких доказ може бути прийнятий або витребуваний, та критерії їх оцінки.

Належність (як змістова характеристика) та допустимість (як характеристика форми) є властивостями доказів, оскільки вони притаманні кожному доказу окремо і без їх наявності відповідний матеріал не має бути прийнятий як доказ. Вирішенню питання про допустимість передує з'ясування належності матеріалу.

Тягар обґрунтування належності доказу лежить на учаснику, який його подає або просить суд витребувати. У суду немає *ex officio* обов'язку самостійно одержати з поданих йому матеріалів всю необхідну доказову інформацію, яка стосується справи. Оскільки

питання про належність містить у собі питання про те, чи стосуються певні фактичні дані обставин, які становлять предмет доказування, часто воно може бути вирішено без дослідження доказу. Висновок суду про те, що певний матеріал не є належним доказом, може ґрунтуватись на оцінці тверджень учасника процесу про обставини, які, на його думку, здатен підтвердити матеріал, що подається до суду або який учасник просить суд витребувати. Одержання цього матеріалу і долучення його до матеріалів справи необхідним не є і навіть шкодить ефективності процесу.

Загальна допустимість належних доказів презюмується. Правила про спеціальну допустимість доказів суд застосовує *ex officio*, тому висновок про недопустимість доказу з цих підстав є висновком у питанні права, якого суд має доходити, незалежно від того, чи стверджує про недопустимість доказу учасник процесу. Питання допустимості доказу є питанням права в тому значенні, що висновок про недопустимість можна зробити із застосуванням норми права. Водночас встановлення обставин, з якими закон може в окремих випадках пов'язувати як наслідок недопустимість доказу, є питанням факту. Тягар доведення обставин, з якими закон пов'язує недопустимість доказу, лежить на учаснику, який стверджує про недопустимість доказу.

Зважаючи на те, що докази мають оцінюватися у їх сукупності, обґрунтованим є виокремлення саме достовірності та ваги (доказової сили) як критеріїв оцінювання доказу, а також достатності як критерію оцінювання системи доказів або загалом виконання обов'язку з доказування, критерієм досягнення стандарту доказування.

Параметри, за якими визначається достовірність доказу, відкладені на шкалі відсутності або наявності протиріч у самому доказі та протиріч з іншими доказами, а також з іншими обставинами справи.

Вага доказу – це критерій здатності доказу підтримати правильний за законами логіки умовивід щодо існування певної обставини з певною вірогідністю. Якщо належність доказу як його властивість вказує на існування логічного зв'язку з обставинами, які належать до предмета доказування, то вага доказу вказує на значення цього зв'язку.

Достатніми є докази, які дають змогу вважати висновок про існування певної обставини істинним з певною вірогідністю, яка задовольняє встановлений для доведення цієї обставини стандарт доведення.

Дійшовши викладених вище висновків, відзначимо, що властивості доказів і критерії

їх оцінки є сферою досліджень з досить широкою проблематикою. Перспективними для подальших досліджень залишаються проблеми, з якими можуть зіткнутись суди та учасники процесу, застосовуючи ці категорії, зокрема в результаті покладення на учасника тягаря обґрунтування належності, недопустимості. Невирішеною є проблема застосування процесуального естоппеля у цій сфері, зокрема обмеження права на заперечення стосовно достовірності доказу.

Список використаних джерел:

1. J sang A. Legal reasoning with subjective logic / Audun J sang, Viggo A. Bondi. *Artificial Intelligence and Law*. 2000. No. 8. Pp. 289–315.
2. Pilkov K. Evidence in International Arbitration: Criteria for Admission and Evaluation. *The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*. 2014. Volume 80. Number 2. Pp. 147–155.
3. Redfern & Hunter on International Arbitration. Fifth edition. / Edited by Nigel Blackaby, Constantine Partasides, Alan Redfern, and Martin Hunter. Oxford University Press, 2009. 904 p.
4. Schlaepfer A.V., Bärtsch P.A Few Reflections on the Assessment of Evidence by International Arbitrators. *International Business Law Journal / Revue de Droit des Affaires Internationales*. 2010. Issue 3. Pp. 211–223.
5. Бабенко В. Доказування в господарському процесі : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.04. Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. Київ, 2007. 19 с.
6. Бочаров Д.О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 20 с.
7. Васильєв С.В. Цивільний процес : навчальний посібник. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 480 с.
8. Верховний Суд (Велика Палата), ухвала від 09.09.2019, справа № 145/2047/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84229763>.
9. Верховний Суд (колегія Касаційного господарського суду), постанова від 18.03.2019, справа № 905/502/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80548878>.
10. Верховний Суд (колегія Касаційного господарського суду), постанова від 28.01.2020, справа № 925/587/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87422363>.
11. Верховний Суд (колегія Касаційного господарського суду), постанова від 05.11.2019 зі справи № 915/641/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85586166>.
12. Гордейчик А.В. Допустимість доказательств в гражданском и арбитражном процессах. Хабаровск : Риотип, 2000. 170 с.
13. Леонтьев С.А. Процесс формирования внутреннего убеждения у судьи. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 21–26.
14. Особенности доказывания в судопроизводстве : научно-практическое пособие / под ред. д.ю.н., проф. А.А. Власова. Москва : Издательство «Экзамен», 2004, 320 с.
15. Пільков К.М. Стандарт доказування як складник забезпечення права на справедливий суд. *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : збірник матеріалів II науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 травня 2019 р.) / наук. ред. Бобрик В.І. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 49–56.
16. Пільков К.М. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі : монографія. Київ : Освіта України, 2016. 240 с.
17. Руда Т.В. Достовірність доказів у цивільному судочинстві США та України: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2011. Вип. 87. С. 73–78.
18. Руда Т.В. Поняття і зміст інституту доказування в цивільному процесуальному праві США та України: порівняльний аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2008. Вип. 79. С. 47–50.
19. Степанова Т. Доказування та докази в господарському процесі України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.04, НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2002. 18 с.
20. Треушников М.К. Судебные доказательства : монография. Москва : Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. 320 с.
21. Тюняева Н.Н. Относимость доказательств в арбитражном процессе : автореф. дис. канд. юрид. наук. СГАП. Саратов, 2011. 26 с.
22. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4: Н–П. 720 с.

The article contains analysis of the categories of relevance, admissibility, reliability (authenticity) and weight of evidence. The author argues that relevance and admissibility should be categorized as properties of evidence, whereas reliability and weight of evidence to be considered as their evaluation criteria, together with sufficiency being a criterion for evaluating the whole system of evidence presented as proof of a particular circumstance. The author splits questions regarding particular properties of evidence and related to application of the evaluation criteria into groups of questions of law and those of fact. In connection with that certain powers of the court of cassation as a court of the law to resolve particular issues related to the admission and evaluation of evidence are analysed. The article focuses on the legal nature of each of the properties of the evidence and evaluation criteria. Particular attention has been paid to the problem of the relevance

of materials presented to the court, or requested by the court. The author emphasizes the terminological ambiguity in the use of the notion of relevance with respect to the evidence in case law, which leads to blurring the boundaries of the properties of the evidence and the evaluation criteria. The article proposes to restore the use of the term “relevance” with the meaning defined in the procedural law or to introduce into the theory of proof a foreign language synonym of relevance that has been already borrowed and introduced into jurisprudence. The article also argues that the party submitting or asking the court to request any piece of evidence shall bear the burden of proof of its relevance. Also, the procedural presumption of admissibility of any relevant evidence is proven to exist in national law. The author substantiates the weight (probative force) and reliability of evidence, as well as sufficiency of the evidence submitted as proof of a particular circumstance to be the criteria of evaluation of evidence, the application of which is a question of fact. The article presents the process of obtaining the evidence associated with deciding on relevance and admissibility, and further evaluation of the evidence based on criteria of reliability, weight and sufficiency as a stepwise, consistent process. The author also analyses the impact of the recent legislative changes introducing a category of probability to the commercial procedural law on the application of the above criteria. The article also analyses the consequences of courts’ possible errors in deciding on relevance and admissibility of evidence, their impact on the effectiveness of the dispute resolution and the lawfulness of courts’ decisions.

Key words: relevance, admissibility, reliability, weight of evidence, sufficiency, credibility of evidence, probability, burden of proof, standard of proof.

